

Kötülük Kavramı ve Ece Ayhan'ın Eserlerine Kötülük Meselesi Bağlamında Bir Yaklaşım*

The Concept of Evil and an Approach to the Ece Ayhan's Works in the Context of the Problem of Evil

Ümit Bademkiran¹

Bu makale Doç. Dr. Mehmet Samsakçı danışmanlığında yürütülen "Ece Ayhan'da Kötülük Problemi" (2018) adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹Doktora öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Doktora Programı, İstanbul, Türkiye

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ümit Bademkiran,
İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Doktora Programı,
Başakşehir, İstanbul, Türkiye
E-mail: umitbademkiran@gmail.com

Geliş tarihi/Date of receipt: 22.11.2018

Kabul tarihi/Date of acceptance: 07.12.2018

Atıf/Citation:

Bademkiran, Ü. (2018). Kötülük kavramı ve Ece Ayhan'ın eserlerine kötülük meselesi bağlamında bir yaklaşım. *TUDED* 58(2), 281-308.
<https://doi.org/10.26650/TUDED496714>

ÖZET

Hayatın bir hakikati olarak estetiğe dâhil olan kötülük, tartışmalı bir kavram olarak geniş bir kapsama sahiptir. Neyin kötülük olup olmadığı subjektif aklın bir yargısı olduğu için bugün kötülüğün sayısız tanımı bulunmaktadır. Kötülük, ilk olarak bir insan edimidir ve doğrudan insan ile ilişkilidir. Ayrıca kötülük nihayetinde, estetiğe ve edebiyata insan bağlamında dâhil olur. Subjektifliğini kapsamında olan kötülük, tek boyuta indirgenemeyeceği için edebî eserlerde çeşitli biçimlerde yer almıştır. Edebiyatta var olan kötülük, sanatkarların gerçekliği inmesi dolayısıyla belirir. Gerçeklik, kötülüğün taşıyıcısı ve onun sürekliliğini sağlayan bir olgudur. Kötülük ve hakikat iç içe olduğu için, edebiyatta kötülüğün gerçekliğinin sınırlarında aranması bir yanlışlığı sebebiyet vermez; çünkü direkt olarak kötülük, genellikle ve daha önce gerçekliği dışına itilmiş ve bahis konusu kötülüklerle bazı sanatkarlar "kayıtsız" kalmıştır. Bu çalışmada eserlerini kötülük bağlamında inceleyeceğimiz Ece Ayhan, kötülüğü gerçekliğin bahsi geçen sınırlarında aramış ve edebî eserlerini tarih, iktidar, toplum, devlet, fuhuş vb. alanlardaki kötülüklerle inşa ederek kendi dönemindeki edebiyat mensuplarından kötülüğü "derinleştiren" bir sanatkar olarak ayrılmıştır. Biz ise bu çalışmada Ayhan'ın kötülüğü bir "mesele" olarak ele aldığı yönünü, düzyazıları ve şiirleri bağlamında sorgulayacak; söz konusu kötülük unsurlarını çeşitli açılardan yorumlayacağız.

Anahtar Kelimeler: Kötülük, estetik, edebiyat ve kötülük, şiir ve kötülük, Ece Ayhan

ABSTRACT

Evil, which is included with the aesthetic of the truth of life, includes broad content as a controversial concept. There are numerous definitions of evil and whether or not evil is a judgment of the subjective mind. Evil is primarily considered a human concept. Also, evil is eventually involved in the aesthetic and literature of being human. The evil that exists in literature appears because of the artist's descent into reality. Since evil and truth are intertwined, there is nothing wrong with looking for evil in the limits of truth in literature because evil has usually been pushed directly out of reality. In this study, Ece Ayhan, whose works we will examine within the context of evil, had looked for evil within the limits of truth, and by building his literary works with evil, such as history, power, society, state, prostitution and so on, he separated from other members of the literary world of his time as an artist who "deepened" evil. So we will question Ece Ayhan's side, in which he considers evil as a "problem"; in the context of his prose and poems, findings of evil will be interpreted in various ways.

Keywords: Evil, aesthetic, literature and evil, poem and evil, Ece Ayhan

EXTENDED ABSTRACT

As a concept, evil presents an image described but unexplained. Evil is ultimately an extension of something “taboo”—leaving aside law and principles—and this is also a passage to actuality. Therefore, evil is an act. If we exclude natural evils, in which human impact is restricted, the subject of this act is generally human. So, humankind invented evil, and his enthusiasm for this invention comes from the need for evil. By the time philosophers interpreted evil from ontological point of view, they approached it from the framing of the concept of “goodness” to evil. Namely, according to this view, evil is a complement to goodness. However, there is also a detached side of evil that can be separate from goodness. Goodness is a concept that can be described and explained, and the same thing does not apply to evil. An explanation of evil causes evil to evolve into goodness. For this reason, the act of evil—according to the Eagleton—remains incomprehensible.

While maintaining its incomprehensibility, we have to question why literature and aesthetic are involved in evil. Is evil understood—by literature—through functionalization, or is it only shown because evil cannot be “eradicated?” Literary approaches to evil will, of course, change due to the dominant conditions of the time. While this is not particularly strange, if there is an attitude that one would find strange, it is that the literary world remains “indifferent” to evil. This also gives birth to an area that we can call the “indifference aesthetic.”

Ece Ayhan, had become the “local representative” of evil literature, which Baudelaire was a pioneer of in French literature. Ece Ayhan, one of the leading representatives of the Second New movement, which a great area of Turkish poetry is devoted to, approached the truth with suspicion in his art and found that evil in a situation and events is presented as a “good truth” in history. This found evil was not merely Ece Ayhan’s but the community’s. Ayhan had also pioneered a new type of “historical-poetry” writing by providing the awareness of these evils. Ayhan’s understanding of evil was not only limited to history; history was only one of the areas that Ayhan uses to achieve evil. Ayhan also revealed evil from “school,” the “state,” “prostitution,” “power,” and many other fields.

The literature of evil, which Ayhan created, was a new situation for Turkish poetry. Until Ayhan’s time, evil had not been comprehensively dealt with, and as we have even mentioned, there had been occasional “indifference.” To be indifferent to evil is to also be at the command of “politics.” Ayhan did not discriminate against evil and did not approach any evil in the context of a “condition”; on the contrary, he examined them in depth in his poems and prose.

This poem, which evolved from evil, had also given birth to a different language that separates itself from the previous period. Ece Ayhan’s language, which dealt with evil, is a “maddened” language. As in Hamlet, the poet wants to reach the truth and uses the

language of madness. Because this language reflects evil, it will be “slangy” from time to time and it will hide itself where it should be. The reason why Ayhan’s language is closed is the situation “partial discourse” he mentioned in an interview. Partial discourse is a way for the poet to express evil in an obscure and undeniable way.

Eventually, Ece Ayhan gave birth to an independent evil literature, which changed the course of Turkish poetry. The “indifferent” approach to evil in Turkish poetry had been transformed with Ece Ayhan, and so the new poets appeared, who wrote "evil" poetry influenced by Ayhan. In this study, the theoretical approach to the concept of evil is sufficiently dealt with in the introduction, and then Ece Ayhan's evil understanding is examined around his prose and poems.

Kötülük Kavramı

Kötü, insan hayatının bütününe nüfuz etmiş, daha çok zararlı ve negatif tarifleri ifade eden bir kavram olarak varlığını korumaktadır. Kötü kavramı, insanın hem kendisi için hem eylemlerinin sonucu olarak kullanılan bir kelimeyken; bugün kötülük kelimesine çeşitli kötü eylemlerin farklılığına istinaden ayrı anlamlar verilmektedir. *Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*'nde kötülük, "insanın gereksinmelerine, çıkar ve dileklerine aykırı olan, bir topluma, bir toplumsal küme, bir kişiye zarar verici sayılan, özdeksel ya da tinsel bir nesnenin, bir olayın niteliği" olarak tanımlanmıştır (Ozankaya, 1975, s. 66). Öyleyse kötülük, geniş bir kavram olarak çeşitli kötü eylemlerin bütününe atfedilen bir kelimedir. Kötülüğün genişliği ve insanın tahayyülünü aşan sınırsızlığı sebebiyle bazı düşünürler tarafından kötülük, "anlaşılmaz" olarak yorumlanmıştır. Eagleton'a göre "kötülük anlaşılmalıdır" (2015, s. 8) çünkü; kötülük anlayışımızın ötesindedir. Kötülüğü anlamak ve zihni bakımdan onu anlaşılır kılmak onun sürdürülebilirliğini de ortadan kaldırırdı; bugün, kastedilen bu anlam mümkün olmadığına göre de "kötülüğün kökü kazınmaz."¹

Kötülük üzerine ilk düşünceler ve tartışmalar kötülüğün ontolojik varlığına ilişkindir. Bu noktada kötülüğün varlığı sorgulanmış; bununla birlikte kötülük ve Tanrı arasında bir bağ kurulmak istenmiştir. Bu bağlamda yapılan tartışmaların sonucunda, kötülüğün varlığına genellikle iki sebebin gösterildiği dikkat çekmiştir. Kötülüğün doğuşunda insanî iradenin etkin olması ileri sürülen ilk sebeptir. İkincisi ise, kötülüğün doğuşunda ve varlığında ilahî iradenin etkin olmasıdır.

Antik Yunan filozoflarından Sokrates, kötülüğün bilgisizlikten doğduğunu düşünmektedir (Hançerlioğlu, 1999, s. 225). Buna göre, yapılan kötülük kasıtlı olarak gerçekleştirilmemektedir. Kötülüğün faili burada insandır ancak buna sebebiyet veren de cehalettir. Sokrates'in fikirlerinin takipçisi ve geliştiricisi Platon ise, insanın doğuştan kötü olduğunu düşünmez. Platon'a göre insanın kötü seçimleri ahlaki kötülülükler sebeptir. Ayrıca Platon'a göre "kötülük iyiliğin varlığı için şarttır; çünkü daima iyiliğe karşılık bir şey bulunmalıdır" (Yasa, 2016, s. 85).

Platon'un görüşlerinden hareketle özgün bir çıkarıma varan Plotinus için, kötülük iyiliğin eksikliğidir. Plotinus'a göre, "eksiklik iyi-olmayana sebep olur, buna karşılık mutlak eksiklik kötü olmaya; giderek artan eksiklik ise kötülüğe sürüklenme ve sonunda kötü olma ihtimalini barındırır" (Alt, 2016, s. 59). Dolayısıyla kötülük (iyiliğin eksikliği), ancak iyiliğin varlığıyla giderilebilir. Aynı düşüncenin takipçisi Hıristiyan âleminin düşünürlerinden St. Augustine (354-430) için de geçerlidir. St. Augustine'de kötülük "iyiliğin yokluğu"dur veya kusurlu iyiliktir (Yaran, 2016, s. 103).

Doğu'da kötülüğe Batı'da olduğu gibi karşılık çerçevesinde yaklaşım ve kötülük

1 Freud, bilinçaltına itilen kötülüklerin asla ortadan kaldırılmayacağını düşünüyordu. Freud ve kötülük bağlamında yapılan bir araştırma için bkz., Bernstein, 2010, s. 167-201.

genellikle iyiliğin önkoşulu olarak görülmüştür. İslâmiyette yaygın olan kötülük düşüncesi, “hikmet” mefhumu etrafında şekillenir. Buna göre İslâm’da her şerrin bir hikmete veya hayra karşılık geldiği savunulmuştur. Bu fikrin temsilcilerinden olan Gazali için kötülük kılık değiştirmiş iyiliktir. Ayrıca bazı İslâm âlimleri tarafından kötülük ve iyilik kavramları âlemin nizamını sağlayan bir denge unsuru olarak anlaşılmıştır. İbn Sina’ya göre tek başına iyilik veya kötülüğün varlığı bu âlemin dengesini bozardı. Dolayısıyla muhakkak, iyiliğe karşı bir şey bulunmalıdır.

Kötülük üzerine bugüne dek verilen eserlerden anlaşılıyor ki, kötülük sürekli olarak tasnif edilerek incelenmiştir.² Ancak biz bu çalışmanın kapsamı gereği bu kötülük türleri üzerinde durmayacağız. Bu kısımdan sonra güncel kötülük anlayışına ve kötülüğün estetiğine değinilecektir.

Modernizmin karşı konulamaz yoğun değişimleri yeni kötülük anlayışları da getirmiştir. Bu dönemle birlikte kötülüğün türevlerinde bir artış olmuş; hatta modernizm, kendi kötülüğünü kendisi yaratmaya başlamıştır. Sözelimi aynılık ve teklilik, modernizmin kötülüğünü oluşturan unsurlardan yalnızca biridir. Modernizm, kolektif bilinçlere öncelikle aynı olmayı öğütlerken diğer yandan aynı olmamanın sakıncalarını topluma mâl etmiştir. Bu durum ötekileştirme eğilimiyle netlik kazanmaktadır. Yahudiler, işçiler, deliler, engelliler vb. zayıf görülen grupların modernizmle birlikte ötekileştirilmesi ve kötü olarak algılanması, güçsüzlükle yakından alakalıdır. Modernizmden itibaren güç kutsanmış ve güçlü insan, güçlü toplum ve güçlü devlet anlayışları belirmiştir. Bu özelliklerin dışında kalan toplumun zayıf kesimleri dışlanmış ve öldürülmüş ya da ölümüne sebep olunmuştur. Modernizmin yarattığı ve sürdürdüğü bu ortam beraberinde “kötülüğün sıradanlığı”nı getirmiştir.

Her toplumun kötülüğe eğilimi vardır, ancak Morton bu eğilimin kolaylıkla değişmeyeceği görüşündedir. (Morton, 2006, s. 76). Bu görüş Freud’un izinden gidilirse, şöyle yorumlanabilir: Kötülüğe eğilim, “kökü kazılamayacak” kadar öyle derinleşmiştir ki, bu eğilim ancak bir “çöküş”le ortadan kaldırılabılır. Demek ki, kötülüğün bir uzlaşma dahilinde “kolaylıkla” kaldırılması söz konusu değildir; öyleyse kötülük, yine başka bir kötülükle – ancak çöküşle- ortadan kaldırılmaktadır. Bu durum, iyilik ihtimalini barındırdığı gibi “yeni kötülükler”³ de doğurabilir. O hâlde, kötülüğe olan eğilimin değişmesi, ancak çöküşle mümkün olabilmektedir. Çöküş, hem iyilik hem kötülüğü getirebileceğine göre, kötülük sürekli bir eylem olarak görülmelidir.

Toplumların kötülüğe olan bu eğilimlerine atfen bazı düşünürler, kötülük cemaati/ toplumu ifadesini kullanmıştır. Bu çalışmada eserlerini kötülük bağlamında inceleyeceğimiz Ece Ayhan da içinde bulunduğumuz toplumu esas alarak bir “kötülük toplumu” içinde

2 Buna göre kötülük genellikle üç başlık altında incelenmiştir: Doğal kötülük, metafizik kötülük ve ahlaki kötülük.

3 “Aiskhylos için eski bir kötülük, yepyeni kötülükler doğurmayı sever.” Ürün Şen Sönmez, *Türk Romanında Kötülük Başlangıçtan 1950’ye*, Yitik Ülke Yayınları, İstanbul 2016, s. 23. Ayrıca Türk romanında kötülük ile ilgili geniş bir inceleme için bakılabilir: s. 61-612.

yaşadığımızı sıkça dile getirmiştir. Kötülük toplumunu oluşturan asıl sebeplerden biri de yukarıda bahis konusu olan “aynılık” meselesidir. Aynılık veya tekilcilik politikası⁴ ile insanlar düşüncelerine göre tasnif ediliyor ve iktidarlarla uyummayan düşünce mensupları kötülüklerle maruz kalıyor. Sayın'a göre “totaliter sistemlerde birincil amaç, parçalardan bağımsızlaşmış bütünü kendini korumaksa, ikinciyse bütüne uymayan parçaların tümünü yok etmektir” (Sayın, 2016, s. 78). Böylece, ortaya çıkan kötülük azalan iktidarını korumak isteyen toplumun lehine işliyor.

Modernizmden sonra icat edilen yeni kötülükler, kötülüğün egemenliğine sebep olmuş; böylece kötülük, nicelik bağlamında üstünlüğü elde etmiş ve nihayetinde kötülük, artık pratik hayatın çoğu alanına sinerek kendine ait yerleşik mekânlar oluşturmuştur. Kötülüğün görünürlüğünü artırması ve iyiliğe oranla yükselişi yalnızca gerçekte var olan bir durum değildir. Kötülükteki “güzellik”i fark eden çoğu sanatkar çeşitli kötülükleri kopya/taklit/ biçiminde veya kurgusal olarak sanat eserlerine dâhil ederek kötülüğe yeni anlam ve bakışlar getirmişlerdir. Böylece kötülüğün estetiği yapılmış, bununla kötülüğün “bilinirliği” artmıştır.

Estetik, bir kavram olarak Baumgarten tarafından icat edildiğinde henüz kötülükle ilişkilendirilmemişti. Baumgarten'dan sonra ortaya çıkan “kötünün estetiği” ifadesinden anlaşılacak olan şey şudur: Kötü ve estetik arasındaki bağ dikkate değer bir bağdır ve bu bağın miladı da edebî eserlerdeki “kötü” kişilik ve olaylardır. Yani “kötünün estetiği” gerçeklikteki kötülüklerin edebî bir esere kopyalanması yahut kurgu bağlamında yaratılan bir estetikdir. Nihayetinde ‘kötü’ kavramı etrafında yapılan estetikten bugün, ‘kötülüğün edebiyata nakli’ anlaşılabilir.

Kötülüğün edebiyata nakli veya daha geniş bir ifade şekliyle “kötünün estetiği” yeni bir süreç değildir. Dinî terminolojilerden şeytan, edebiyat tarafından sıkça tüketilmiştir. Ayrıca, “cennetten düşüş” hikâyesi de “kötülüğün ayartıcı”lığını gösteren başka bir örnektir. Bu anlamda mukaddes kitaplardaki bu hikâyeler “kötülük estetiği” bakımından incelenmeye değerdir. Sözelimi şeytanın edebiyatta dönüşümü *Faust*'a kadar mukaddes kitaplardaki hâliyle daha çok “geleneğe” bir tavırla ele alınmıştır. Oysa *Faust*'ta Goethe, şeytanı insanla uzlaştırır. Ayrıca “Mephisto” karakteriyle şeytan fizikî bakımdan insana yaklaştırılmıştır.

Modernizmin yeni ortamı kötülüğü şekillendirmiş ve çeşitlendirmiştir; ayrıca bu dönemde beliren kötülük, geleneğe tavrından sıyrılmaya başlamıştır. Bu dönemin kötülüğünün açık yansımalarını Fransız şair Charles Baudelaire'de (1821-1867) görmek mümkündür. Baudelaire, “*Les Fleurs du mal*”⁵ kitabıyla yeni bir kötülük edebiyatı teklifinde

4 Adolph Hitler, tarihte bu politikayla özdeşleşmiş kimselerden biridir. Ein volk/Ein reich/Ein Führer (Tek halk/ Tek ülke/Tek Führer), kendisiyle hemhâl olmuş bir tekçilik politikasıdır.

5 Türkçeye ilkin Seyyiat Çiçekleri (Şahabettin Süleyman, 1914) olarak çevrilen bu eser zamanla farklı adlarla da tercüme edilmiştir: Elem Çiçekleri (Alişanzade), Ağrı Çiçekleri (Ahmet Muhip), Kötülük Çiçekleri (Suut Kemal), Şer Çiçekleri, Günah Çiçekleri vs.

bulunur. Baudelaire'in *Kötülük Çiçekleri*'nde Tanrı bilinen anlamın dışındadır, öyle ki şeytandan kıymetsizdir. Şeytan, Baudelaire'ce avukatlığı üstlenilen bir kahramandır. Çirkinlik ve fuhuş Baudelaire'in yadırgamadığı, aksine sevdiği vasıflardır.

Baudelaire'in şiirde teklif ettiği kötülük, dönem için yenidir. Onun niyeti kötülükten güzelliği süzüp çıkarmaktır (Baudelaire, 2017, s. 9–15). Kötülükten güzellik üretmek/ çıkarmak demek, istenmeyeni istemek, yapılmayanı yapmak, düşünülmeyeni düşünmek demektir. Şiirlerinde geleneksel ahlak anlayışını ters yüz etmiş olan Baudelaire, ayrıca Tanrı, ahlak ve din karşıtı bir tavır almıştır. Bunun yanı sıra Baudelaire, şeytan, fuhuş, adalet, çirkinlik vb. "kötü" olarak görülen kavramları sahiplenir ve onları şiirlerinde merkezileştirir. Baudelaire'in gerek fuhuş konusundaki tavrı gerekse de kötülükten güzellik çıkarma meselesi, Ece Ayhan'ı da etkileyen bir durumdur. Ayhan, düzyazılarında "kötülükten güzellik" çıkarmaktan sıkça bahsetmiş ve kötülüğü "estetik" etrafında işlemeye değer bulmuştur. Onun kötülüğün kaynağı konusundaki görüşleri "iktidar" etrafında şekillenir.

Ece Ayhan'ın Eserlerinde Kötülük

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkiye'de, edebiyat alanında, şiir türünde bir değişim hareketi görülür. Ayhan'ın "Sivil Şiir", Muzaffer İlhan Erdost ve edebiyat tarihçilerinin büyük çoğunluğunun "İkinci Yeni" olarak adlandırdığı bu harekete mensup şairler, şiirde geniş bir yankı uyandıran yeniliklere öncü olurlar. Bu hareketle birlikte şiirde, içerik ve biçim artık devredilebilir olma özelliğini büyük oranda yitirmiştir.⁶

Ayhan'ın ilk şiirlerine bakıldığında içerik ve biçimin miras kalınan veya çağdaş edebiyattan ayrıldığı dikkat çeker. İçerikte kendini sezdirenen bir "kötülük edebiyatı"; biçimde ise kendini açıkça gösteren bir "muhalefet" söz konusudur. Bahis konusu muhalefet yalnızca biçimle sınırlı kalmamıştır; Ayhan'ın ileriki yıllarda yayımlanacak olan öteki şiir kitapları ve düzyazıları dikkate alındığında artık muhalefetin içeriğe de sızdığı görülecektir. Başlangıçta biçim ağırlıklı bir muhalefetle şiire başlayan Ayhan, şiirini içerik ağırlıklı bir muhalefetle sürdürür. Onun için artık önemli olan kötülüğü göstermek ve onu adlandırmaktır.

Ayhan'ın eserlerinde var olan kötülük olgusu tek bir bakış açısıyla kavranamayacak kadar çeşitlidir. Bu yüzden Ece Ayhan'ın gerek şiirleri gerek düzyazılarında yer alan kötülüğün türevlerinin çeşitli başlıklar altında incelenmesi daha uygundur. Ayrıca, şimdi ele alacağımız ve Ayhan'ın kötülükle ilişkilendirdiği bu alanlar büyük çoğunlukla "iktidar" olgusuyla ilişkilidir. Dolayısıyla bu başlıkları Ayhan'ın iktidar dolayımıyla ortaya çıkardığı kötülükler olarak yorumlamak bir yanlışlığa neden olmaz.

6 Elbette "İkinci Yeni" hareketinin bütünüyle özgün ve yeni olduğu iddia edilemez. Ece Ayhan, kimi yazılarında, İlhan Berk kimi denemelerinde bazı şairlerin izinden gittiğini tekrarlamıştır. Buradaki tez, "şiir" kopyalama işleminin devredilebilirliğini tedricen yitirmesidir.

İktidarın Kötülüğü

İktidar bugün, toplumun çoğu alanına sinen bir 'güç' olarak belirmektedir. Bir baskı unsuru olarak iktidar, toplumu 'çoğulcu' tahakkümün sesine maruz bırakır ve toplumu iktidar etrafında çoğalmaya teşvik eder. Bu sebeple iktidarın en büyük zaferi, toplumu çoğalmaya ikna etmesi ve kendisinin 'otorite' olduğu alana bireyleri doldurmasıdır. Ece Ayhan için ise, iktidar kötüdür; bunun sebeplerinden biri de "çoğalmanın erozyon"luğundan ileri gelmesidir; ayrıca iktidar ve devrim birbiriyle çelişen iki ayrı kavramdır (Ayhan, 2016, s. 63).

İktidar kavramı, içinde bulunduğumuz toplumda genellikle 'hükümet'i karşılayacak biçimde kullanılsa da gerçekte, hükümet (government) ve iktidar (power) iki ayrı kavramdır. Ayhan, tarihî kötülüklerle işaret ederek, hükümet ve iktidar kavramları arasında bir bağlantı kurar ve hükümetlerin gücü kötüyeye kullanmaları sebebiyle kendilerinin iktidar olarak görüldüğünü ifade eder. Oysa bugün, "iktidar bir toplumda her yerde"dir (Ayhan, 1997, s. 190). Mesela, doktorlar veya öğretmenler iktidar sahipleridir ve 'devlet'le işbirliği içerisindeyler. Ayhan'a göre, doktorların iktidarlara işbirliğini Foucault enine boyuna incelemiştir. Öğretmenler ise, Anadolu'da dört gözle beklenen güç sahipleridir. Ayrıca şairler de siyasî iktidarlara işbirliğine girişip kolaylıkla iktidar şairi olabilirler. Ayhan'ın bu bağlamda verdiği bir örnek de Fazıl Hüsnü Dağlarca'dır. Dağlarca, "milliyetçilik perdesi altında ırkçılığa kayan" bir iktidar şairidir (Ayhan, 2016, s. 79). İktidarlara işbirliği yapmanın sakıncalarından biri de 'kötülüğün sürekliliğine' katkıda bulunmaktır.

Ayhan için iktidarın kötülüğü onun itaat talebinden gelir. İktidarlara, bireylerden itaat talep eder ve bunun karşılığında iktidarlarını korurlar. Böylece kötülüğün egemenliği otomatikleşmiş olur. Bunu gerçekleştirmenin yöntemlerinden biri de 'masa teorisi'dir. Ayhan'a göre, iktidar, bireyleri masaya davet ederek kendileriyle işbirliğine –bu, diğer bir deyişle 'kötülük dayanışması'dır- davet eder. Masaya oturmuş bir birey, kolaylıkla düşünce de değiştirebilecektir; çünkü masaya bir kez olsun oturmak iktidarı talep etmektir. Ayhan bu 'ikiyüzlülüğün' farkında olarak "ölünceye kadar, toprağın altına girinceye kadar" (Ayhan, 1993, s. 149) iktidara karşı çıkacağını belirtmiştir.

Ayhan'ın şairlerinde iktidar, kötülük ile bir tutulan bir kavramdır. Bu durum "İki Alay" adlı şiirde görülür. Anlaşıldığına göre, görevi sona eren bir hükümetin ardından gelen hükümet, yeni zulmün uygulayıcısı olacaktır:

"1. Bir sadrazam ölmüş; faytonu yokuş aşağı Sirkeci'ye götürülüyor eller üzerinde. Kara bir gemiyle Eyüp Sultan'a gömülecektir.

2. Yerine atanan bir istibot da rıhtıma yanaşmış sarı şeritli ak. Yukarı hükümete iktidara çıkıyor.

3. İki alay karşılaşır yolun ortasında. Bir gelgit. Ağır ve sert bakarlar birbirlerine durmak eylemi" (Ayhan, 2014b, s. 223).

İktidarların yer değiştirirken birbirlerine düşmanlarmışçasına bakmaları başka bir anlamı da açığa çıkarır. Giden iktidar artık güçsüzdür ve iktidarını kaybetmiştir. Gelen iktidar ise kötülüğün temsilcisi bir iktidar olarak, giden iktidarı ezecektir. Burada üzüntü duyan kesim kötülüğün temsilciliğini kaybeden kesimdir.

İktidarın baskısı Ece Ayhan için olumlu sonuç vermez iktidar adına. O her zaman için iktidar karşıtı olmuştur; çünkü iktidar kötüdür ve kötülüğü dayatır. Kötülük karşısında yapılması gereken de iktidarı reddetmek ve “baba düşünce”yi korumaktır.

İktidar, Ece Ayhan’ın bakış açısına göre, çok yönlü ve katmanlı bir anlamı karşılar. Mesela şiddet, iktidarın dilidir; devlet bir iktidar kurumudur; okul, din, aile iktidarın sindiği aygıtlardır. Ayhan’ın şiirindeki kötülükler de iktidar odaklı gelişir. İktidar kötüdür ve kötülüğü dayatır aygıtları aracılığıyla; bu sebeple Ayhan, sürekli olarak iktidarın karşısında olduğunu söyler, bunu yaparken de iktidarın sindiği alanları veya iktidar kurumlarını iktidarın dışında değerlendirmeye çalışır. İktidarın yarattığı ve derinleştirdiği bu kötülükleri görmek bakımından bir sanatkârın, doğrusu bir insanın sahip olması gereken özel bir ahlakî tavır olarak Ayhan “etik” meselesini öne çıkarır.

1. Etik

Düzyazılarında bir şairin mutlak anlamda etikçi olması gerektiğini ifade eden (Ayhan, 2014d, s. 70) şair, şiirin aynı zamanda etiği de içermesini şart koşar. Ece Ayhan için etikçi olmak, “insanın kötülüğünü sorgulamak” ve daima “soru sormak”tır (Ayhan, 2012, s. 37). Sanatçının etik boyutu, ancak “ötekinin sahneye girmesi”yle (Eco, 2017, s. 80) mümkün olmaktadır. Ayhan’ın etikçiliği ise öteki üzerinden şekillenmektedir. Ece Ayhan, şiirinde kendisini ötekiyle özdeş kurarak hem ötekinin sorunlarını kendisiyle içselleştiriyor hem de bununla okuru böyle bir tavır almaya davet ediyor.

Ayhan’ın düzyazılarında ve şiirlerinde problemleştirdiği etikçi sorgulamaların başında Osmanlı dönemindeki siyaseten katli olayları ve çeşitli yanlışlıklar; Cumhuriyet rejiminin ısrarlı tektipçi yurttaş taleplerinin kötü yansımaları; öteki olanın maruz kaldığı kötülükler yer alır. Buna ek olarak Ece Ayhan, toplumun idare biçimini de hatalı bulur ve “değer yargılarının” sorgulanmasını gerekli görür (Ayhan, 2011, s. 72). Bu sorgulamalar “çok büyük yanlışlıklar”ı ortaya çıkaracaktır ve işlevsel bakımdan düşünüldüğünde bu türden sorgulanmaların kötülüğün tekrarlanmasını azaltacağı düşünülebilir. Demek ki Ayhan, etikçi bir kafayla, kötülüğü görünür kılarak onu azaltmak istemektedir; fakat elbette bu ikincil ya da başka bir deyişle ardıl bir amaçtır.

Ayhan’ın etikçi gözlüğüyle yapmış olduğu tespitler, doğruları ortaya çıkarma arzusundan ileri gelmektedir. Buna göre, egemen güç, işlemiş olduğu kötülükleri kayıtdışı tutmaktadır veya öyle görmektedir; oysa Ayhan, egemen gücün veya iktidarın müsebbibi olduğu gizli kötülükleri ortaya çıkarmak için çabalamaktadır.

2. Dil, mekân ve kötülük

Ece Ayhan'ın kullandığı dil, kötülüğün dilidir; ayrıca bu dil gündelik dilin dışındadır. Ayhan, dile karşı aldığı tavrı bir alıntıyla destekler: "Roland Barthes "tuhaf" der, hem bu düzene ve iktidara karşılar, hem onun dilini kullanıyorlar" (Ayhan, 2012, s. 40). Demek ki Ayhan'ın tahayyülünde var olan resmî dil, alışılan ve yer yer gerçeklikten "münezzehe" kılınan bir dildir; bu dil aynı zamanda iktidarın dilidir. İktidar kötü olduğuna göre (Ayhan, 2016, s. 63), onun dilini kullanmak da müstakil bir kötülük işlemek demektir. Ece Ayhan, bu sebeple şiirinde iktidarın dilini kullanmaktan çekinir ve yeni bir dil arayışına girer. Yarattığı bu dil ise kötülüğün aktarımını üstlenecek olan "delirmiş" bir dil olacaktır.

Ece Ayhan için delilik, hakikatin peşinde koşmakla eşdeğerdir. Hamlet üzerinden verdiği bir örnekle Ayhan'ın deliliğe verdiği anlamı kavramak mümkündür: "*Hamlet* (hayır, 'kasaba' anlamına değildir. Bir insan) hakkını aramak ve tüyler ürpeticici bir "Gerçek"i anlamak uğruna kendini deliymiş gibi gösterebilir, gösterir. "Gerçek"i ya da "Gerçeklik"i aramanın, bence, ancak ve yalnız bir yoludur bu" (Ayhan, 2014c, s. 24). Ayhan'ın kullandığı dil ise tam olarak böyle bir metafor üzerinden aktarılabilir. Ayhan'ın yaratımında bulunduğu dil, gerçeğin dışında olarak anlaşılmalıdır çoğu zaman ve neredeyse "delirmiş" bir dildir. Oysa Ayhan, "dili düzensizleyerek" (Kahraman, 2015, s. 315) ve dile delirmişlik kılıfı uydurarak gerçekliğin, başka bir deyişle kötülüğün peşine düşmüştür.

Foucault, bir söyleşisinde, dilin mekân olarak algılanmaya değer olduğunu ifade eder (Foucault, 2015, s. 98). Dilin mekân olarak kullanılması, Ayhan'ın kötülüğü sezdirmek için kullandığı bir yöntemdir. Ayhan, eserlerinde mümkün olan olanakları "aşarak" yeni bir dil oluşturma gayretine girişir. Oluşturulan bu dil ise mekân aracılığıyla kötülüğü aktarır. *Morötesi Requiem*, bahsedilen kötülük dilini aktarmada dikkat çekici bir eserdir. Ayhan'ın bu anlatısında kötülük çoğunlukla mekân üzerinden anlaşılır. Sözelimi kitapta geçen aşağıdaki örnek kötülük dili bakımından bir örnektir:

"Sus be karı! Bir yumrukta gözünü mosmor ederim."

(...)

"Tecavüz o kadar da kötü bir şey değil kardeş" diyordu mantolu düz ve halktan bir kadın.

Doğu Berlin'e doğru bakarak" (Ayhan, 2014d, s. 95).

Yukarıdaki ifadelerde mekân kötülüğe müsait herhangi bir ortamdır. Ayrıca dil ve mekân arasında kurulan bağ anlamlı bir bağdır. Sonuç olarak Ayhan'ın tercih ettiği düzyazı dilinin mekân bağlamında yeterli verileri sunduğu ve bu verilerin kötülük bağlamında incelenmeye müsait olduğu; aynı zamanda Ayhan'ın kullandığı dilin kötülüğü aktarma vasfını da içerdiği söylenebilir.

3. Şiddet

Kötülüğün bir türevi arasında saydığımız şiddet, Ece Ayhan'ın düzyazılarına ve daha çok şiirlerine konu olmuştur. Düzyazılarında şiddetin temel niteliği üzerine düşünen ve bu bağlamda sorular türeten ve alıntılar yapan şair, şiirlerinde şiddetin fizikî ve psikolojik süreçlerini somutlaştırır.

Ece Ayhan için, içinde bulunduğumuz toplum şiddeti "gizlemeyi" ve "örtbas etmeyi" bir alışkanlık hâline getirmiştir. "Şiddetin kaçırılması"⁷ kötülüğü ortadan kaldırmıyordu ve kötülük, hâlâ bodrumlarda saklanmaktaydı. Ece Ayhan'a göre her toplumda bu türden bodrumlar (kışlalar) vardı ve burada faşizm mikrobu yaşırdı (Ayhan, 2014d, s. 97). Öyleyse şiddet veya kötülük, iktidar sahiplerince "güç arzusu" doğrultusunda kullanılabilir potansiyel bir araç hâline gelmişti. Mesela, "derisi yüzülen şairler, eklemeleri kırılarak kazanda kaynatılan şairler, boğdurulan şairler" (Ayhan, 2004, s. 17) tarihin şiddetle iç içe olduğunun bir göstergesiydi; ancak bu tür şiddet olayları "şimdi"den muaf tutulamazdı. Ayhan, döneminde tanık olduğu şiddet olaylarını da ele alır⁸ ve bu türden "ikelliklerin"⁹ altını çizmeye devam eder.

Ayhan'ın şiirlerinde rastlanılan şiddet öğeleri ise dışlananların özneleştirilmesi biçiminde ortaya çıkar. Şairin aşağıdaki şiirinde dışlananlar arasında "delirmişler" ve "fuhuş işçileri"nin yer alması bu savı destekler niteliktedir:

*"1.Biz tüzüklerle çarpışarak büyüdük kardeşim
Emrazi Zühreviye Hastanesi'ne kapatıldı anamız
Adıyla çalışan ermiş Sirkeci kadınlarından
(...)
2.Velhasıl onlar vurdu biz büyüdük kardeşim
Babamız dövüldü güllabici odunlarla tımarhanede
Acaba halk nedir diye düşünür arada işittiği"*(Ayhan, 2014b, s. 131)

Nedim Gürsel'e göre bu şiirde "orospular ve delilere yapılan insanlık dışı davranışlar anlatılırken bu insanlara yaşama hakkı tanımayan bir tüze anlayışı eleştiriliyor"(Gürsel, 2004, s. 209). Orospuların "anne", delilerin "baba"bellendiği daemonic¹⁰ sayılabilen bu şiirde,

7 Ayhan, iktidarın "şiddeti" ideolojik bir baskı aracı olarak kullanıldığını düşünüyordu. İktidar sahipleri, şiddet zaman zaman kullanarak güçlerini pekiştiriyor ve ara sıra "şiddet" başka zamanlarda kullanmak üzere bodrumlara kaldırıyordu. Şiddetin kaçırılmasına denk gelen bu anlam Ece Ayhan için "kötülüğün yokluğu" anlamına gelmiyordu. Tersine Ayhan, bu yöntemle kötülüğün gizletildiğini düşünmekteydi. Ece Ayhan, *Başbozuk Günceler*, s. 127.

8 "Sivas'ta yaşanan Madımak Katliamı Ayhan için, "İslamı da yaralayan barbarca ve düpedüz bir cinayet"ti ve bu katliamı hiçbir laf ve kurnazlık kapatamaz"dı. Ayhan, *Sivil Denemeler Kara*, s. 8.

9 Ayhan'a göre şairlerin yakılması "alabildiğine ilkel ve hayvanca"dır. Ayhan, *Aynalı Denemeler*, s. 15.

10 Ayhan, belki de Şerif Mardin'den yola çıkarak "daemonizm" in ayırıcılığına varmış ve bireyin içsel sürecini anlama yolunda bir adım atmıştır.

şiddet, güç istencine¹¹ sahip bir cemiyetin üyesi tarafından gelmektedir. Şiddete maruz kalan kesim ise, her zaman için hor görülmüş ve dışlanmış, unutulmaya mahkûm sayılmış "deliler, orospular" vb. sınıf altı gruplardır. Hastane çalışanlarının tecavüze ve dövülmeye layık gördüğü azınlıklar için Ece Ayhan devreye girer ve Ayhan bu türden azınlıkları şiirinde özneleştirir. Böylelikle, hem şiddet belirgin hâle gelir hem de özne hâline gelen azınlıkların farkındalıkları artarak toplum nezdinde meşruiyetleri artar. Başka bir deyişle, Ayhan, "kritik söylem"den hareketle, topluma yeni meşru kimlikler kazandırmak istemektedir.

4. Din

Ece Ayhan'da dinî algının kötülükle bağlantısını anlamak için onun dinin tarifine nasıl yaklaştığını açıklamak gerekir. Din, Ayhan için, Şerif Mardin'den hareketle "yumuşak bir düşüncü (ideoloji)" (Ayhan, 1997, s. 165) olarak anlaşılmıştır. Mardin, din için yaptığı bu tanımda "yumuşak ideoloji" ifadesiyle kitlelerin çok daha şekilsiz inanç ve bilişsel (cognitive) sistemlerini kastettiğini belirtir (Mardin, 2017, s. 14). Diğer bir deyişle, din "endişe azaltıcı" ve "kişiliği billurlaştırıcı" rolüyle "yumuşak" bir ideoloji olarak yerini korumaktadır (Mardin, 2017, s. 36). Erikson'dan hareketle din hakkındaki bu görüşünü derinleştiren Mardin, nihayetinde dini, kötülükle bağdaştırır ve dinin kötülük karşısında "arındırma" durumu üzerinde durur. Din, buna göre, kötü tavır ve fikirlerin "itiraf edilmesi" yoluyla 'kötülükten arınma' aracı olarak anlaşılabilir. Öyleyse dini, kötülük karşısında 'kurtarıcı' bir inanç sistemi olarak anlamak bir yanılgıya düşmemize sebebiyet vermez. Ayhan'ın bu bağlamda verdiği örneklerden biri Bizans döneminde sekizinci yüzyılda yaşayan bir din adamının karşılaştığı kötülüklerdir. Ioannis adlı bu din adamı, Bizans İmparatoru tarafından Burgaz'a zorla sürgüne gönderilmiş ve hapse atılmıştır. Daha sonra ise Ioannis, Aziz ilan edilmiş ve kendi adına Burgaz'da bir kilise yapılmıştır. Ioannis'in yaşadığı ve karşılaştığı kötülükler, dinin "endişe azaltıcı" rolüyle "yumuşatılmıştır."

Dinin arındırıcı işlevinin yanı sıra müsebbibi olduğu kötülükleri de ele almıştır Ece Ayhan. İslâm'a ölüm cezasının Musevi hukuk etkisiyle girdiğini Coşkun Üçok'tan aktaran (Ayhan, 1997, s. 189) Ayhan için, İslâmiyet'te ölüm cezası çeşitli haksızlıklar doğurmuştur. "Şeriat ya da tasavvuf düşüncesini didik didik ettiği için" (Ayhan, 1993, s. 230) 922'de asıldıktan sonra, elleri ayakları ve başı kesilip daha sonra yakılan (Ayhan, 1997, s. 227) "Hallac-ı Mansur" bu duruma örnek teşkil eder. Hallac-ı Mansur'un maruz kaldığı bu cezanın sebebi olarak kendisinin "enel hak! (ben hakikatım/Tanrırım!) deyişi gösterilir. Bu cezalandırma, İslâmiyet'in o dönemdeki statik yapısıyla ilişkilidir. Mansur'un dini öğretilere olan bu başkaldırısı, ayrıca Müslüman toplumunda "rakip ideolojilerin hemen hemen yokluğunu" (Mardin, 2017, s. 75) da açığa çıkarmıştır. Nihayetinde bu kötülük, dinin yaratımında bulunduğu bir kötülük olarak anlaşılmalıdır.

11 Nietzsche'nin "will to power" düşüncesine denk gelen bu ifade, temelde bir iktidar mücadelesinden kaynaklanmaktadır.

Dinî terminolojide kötülükle bir tutulan kavramlardan biri de şeytandır. Şeytan, Ayhan'ın şiirlerine kötücül vasıflarıyla müdahil olur. Bu şiirlerden biri "Gizli Yahudi" adlı şiirdir:

"Gözkapaksız, şeytandan biri, çekiyor tramvay paramı benim. Arada sırada böylecik kente inip uzun üzüldüğüm ve sarsıldığım olur. Otelde, onun (Ceset'im) yatağında yatarım. (...) O angut ormanlarının sevinç yiyen dulu, yedi yıllık gelincik kin, kalıt dağıtan meşin eldivenli ipek el.. Gömülmek istemezmiş.. Üşürmüş.. Arka sahanlıkta yanarak uzaklaşan genç şeytan" (Ayhan, 2014b, s. 70).

Şiirde, şeytanın insanileştirilmesi söz konusudur ve şeytan korkutuculuğunu (gözkapaksız; yanarak uzaklaşan) korumaktadır. Şeytanı insana yaklaştıran bu şiir, imgelerin yoğunluğundan ötürü kendini gizleyen bir şiirdir.

Ece Ayhan'ın şiirlerinde var olan dinî kötülüklerle verilen tepki, alışıldık dinî öğretilere bir karşı çıkış olarak yorumlanabilmektedir. Sözelimi Ayhan, bazı şiirlerinde peygamberleri adlarıyla anarak sahtekârlıklarından veya kötü alışkanlıklarından söz eder ve onları konumundan eder; buna Tanrı da dahildir. Tanrı Ece Ayhan'ın şiirinde insana indirgenmiştir ve sıradanlaştırılmıştır. Bu aynı zamanda iktidarı ortadan kaldırmakla yakından alakalıdır.

5. Ölüm

Ece Ayhan'ın şiirlerindeki ölüm, mitik olaylara, tarihî gerçekliklere ve zaman zaman kurguya dayanır. Mesela şairin "Hero ile At, Ortodoks- Ortodoks" şiirleri mitik olaylara dair ölümleri içerir; diğer yandan, "Fayton, Meçhul Öğrenci Anıtı, Yort Savul, Denizin Altındaki Bandolar" gibi şiirler tarihi gerçekliklere; "Sevgili Uğursuzluk, Desdemona-Othello" adlı şiirler ise kurguya dayanır. Adı anılan bu şiirlerde şair, 'ölümün sıradanlığı'nı hissettirir; ayrıca şiirlerin büyük çoğunluğunda ölüm artık bir güzellik unsuru olarak da ele alınmıştır.

Ayhan'ın "Yort Savul" şiiri, ölümün öne çıktığı ayrıca kötülüğün belirgin olduğu önemli şiirlerden biridir. Şiir, yetmişli yıllarda Türkiye'de idam edilen "üç ağır yıldız" tarihe ağışını anlatır.

*"4.İki, Daha yavuz bir belge var mıdır ha
Gerçeği ararken parçalanmayı göze almış yüzlerden?"*

(...)

6. Nerede kalmıştık? Tarihe ağarken üç ağır yıldız

Sürünerek geçiyor bir hükümet kuşu kanatları yoluk" (Ayhan, 2014b, s. 119)

Bu şiirde geçen "gerçeği ararken parçalanmış" ve "tarihe ağan üç ağır yıldız" Ece Ayhan'ın bir yazısında sözünü ettiği Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'dır (Ayhan, 1993, s. 220). Şiirin adı olan "Yort Savul" eski zamanlarda padişahların geçişi sırasında söylenen ve "geri çekilin" manasına gelen bir ifadedir. Ece Ayhan'ın bu şiirinde ise, "yort savul" tarihe ağacak olan "üç ağır yıldız" için dile getirilir. Mayıs 1972'de idam edilen Deniz, Yusuf, Hüseyin adlı gençler, status quo'ya şiddetli bir itiraz etmiştir ve bu sebeple

“hükümet kuşlarının kanatları yolunmuştur.” Ayhan'ın bir padişah konumuna yükselttiği ve gençlerin idamlarını eleştirdiği bu şiirde görülüyor ki, ölümün telafisinin olmadığı durumlarda kahramanlaştırılan kişilikler “tarihe açar.” Sistemin dışına ölümle itilmek, devletin kullandığı ‘siyaseten katl’in bir sonucudur. Sistem kendine yük olarak gördüğü “kamburları” öldürmekte bir beis görmez:

*“Şairlikten kesilenler kolu! Hiç
almazsa kamburların ölümünü tabiattan bilmeyiniz”* (Ayhan, 2014b, s. 127)

Şairin buradaki talebi ise ölümlerin sıradan ve ‘oturarak’ karşılanmamasıdır; kamburların ölümü için bir itiraz gereklidir; aksi takdirde sistem kambur gördüğünü öldürmeyi bir alışkanlık hâline getirecektir.

Ece Ayhan'ın şiirlerine hâkim olan ölüm olgusu, “doğal ölüm” dışta bırakıldığında bile her halükârda kötülükle bağlantılıdır. Buna toplumun veya devletin sebep olduğu kötülükler örnek gösterilebilir. O hâlde Ayhan'ın şiirlerindeki ölüm kötülüğün taşıyıcısı ve aktarıcısı sayılmalıdır.

6. Tarih

Tarih, Ayhan'ın kendisi ve şiiri için kapsamlı bir hakikat muhtevası sunan özel bir alandır. Tarihin sunduğu hakikat ise resmî tarihlerde yer alan hakikatler değildir; Ayhan için, sarışınların yazmış olduğu bu türden tarihler “yalanın” tarihidir. Akif Kurtuluş'a göre, Ayhan'ın “geçmişe yaptığı her yolculuk” hemen hemen “kötülüğü bulmak” ile alâkalıdır (Ayhan, 2011, s. 130–131) Ayhan, resmî tarihin sahteliğinden yola çıkarak kendine özgü bir tarih anlayışı geliştirmiş ve düzyöntemle yazılan bütün tarih anlayışını reddederek ‘sorgulayıcı’ bir bakış açısından yazılmış ‘sivil’ tarihleri tasvip etmiştir. Sivil tarih, Anadolu'daki insan topluluklarının tarihini “muhtasar ve nezih kılacak” biçimde “ayıklayarak, budayarak, yıkarak, buruşturarak yazan sarışın” (Ayhan, 1984, s. 9) tarihçilerin görmeyi istemediği kötülükleri gören bir tarih anlayışıdır.

Kötülüklerin genellikle iktidar cephesinden geldiğini düşünen Ayhan, tarihe bakışında da bu fikrini korur. Onun verdiği kötülük örnekleri çoğunlukla bir ‘güç’ sahibi olan kurumlardan gelmektedir. Devlet yöneticilerinin sebep olduğu bu türden kötülükler ‘mevrus’ potansiyelinde olduklarından, Ayhan bu kötülüklerin veya kötü şahısların idol ve hayran olarak görülmelerine itiraz eder. Sözelimi Osmanlı'da bir devlet geleneği hâline gelen, kardeş katli veya siyaseten katl savunusu, Cumhuriyet'te de devam etmiştir. Katl, kelime olarak, zaten kötülüğü çağrıştırmaktadır; katlin yanında olmak kötülüğün tarafında olmak demektir. Herhangi bir kötülük iyiliğin ön koşulu olarak savunulsa bile, bu, onun kötülük olduğu gerçeğini değiştirmez.

Ayhan'ın düzyazılarında ele aldığı tarihi kötülük çeşitlerinin tamamını burada aktarmak bu çalışmanın kapsamını aşar; bu sebeple burada sınırlı örneklerle yetineceğiz. Osmanlı

döneminde reayanın tebaa üzerinde estirdiği “terör havası” (Ayhan, 1997, s. 134–135), Ayhan’ın değindiği müstakil bir kötülüktür. Melami şeyhlerinden İsmail-i Ma’suyk’un ‘Kanuni’ döneminde başı kesilerek idam edilmesi ve cesedinin ‘denize atılması’ onun tıpkı Hallac-ı Mansur gibi bir sona layık görüldüğünü gösterir. “Her insanın bir Tanrı olduğunu” iddia eden İsmail-i Ma’suyk, Osmanlı’da rakip düşüncelere olan tahammülsüzlük veya Ayhan’ın tabiriyle “düşünce hamamlarının olmayışı” sebebiyle yıkıma uğratılmıştır.

Cumhuriyet ise Ece Ayhan’a göre, insanı “uyutmayan” bir rejimdir. Cumhuriyet’in baskıcı azınlık politikası, çeşitli kötülüklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ece Ayhan’ın bu bağlamda verdiği 6/7 Eylül 1955 olayları anlamlı bir örnektir. Ayhan’ın aktardığına göre bu tarihten önce bir azınlık mülkü olan “Fıçılı Panayot” bu olaylardan sonra “Meral Şarapları” olmuştur (Ayhan, 2014d, s. 89). Yalnızca bir tabela bile dönemin kötülüğünü ele verir niteliktedir. Buna göre Panayot ya yağmalanmış ve yağmalayanın tapusuna geçirilmiştir ya da azınlıklarca tedbiren adı değiştirilmiştir.

Ayhan’ın şiirlerine yansıyan tarihî kötülükler ise yine gerçeklikler üzerine inşa edilmiştir. Yirminci yüzyılın başlarında İkinci Abdülhamit’e, Meşrutiyet’i ilân ettirmek için başkaldıran ve Makedonya dağlarına çıkan Resneli Niyazi, Ayhan’ın bir şiirine konu olmuştur. Buna göre, Resneli Niyazi’nin başlatmış olduğu başkaldırı bastırılmış ve Resneli Niyazi’ye isyan günlerinde eşlik eden geyiği “Rehber-i Hürriyet” ise “yakalanarak” İstanbul’a getirilmiştir.

“1. Resneli Niyazi geyiğini de getirmiştir Amasya’dan İstanbul’a.

Ağaçlık bir kuru muşambası.

2. Geyik öndedir, orta, dişi adı bilinmiyor, insan çıkacak deliğe bakıyor, yüzünün bir anlamı yok” (Ayhan, 2014b, s. 209).

Baysal’a göre Resneli Niyazi ve onun geyiği Rehber-i Hürriyet İttihatçıların İstanbul kadrosunun politikaları doğrultusunda öldürülmüştür (Baysal, 2012, s. 40). Geyiğin getirilmesi ve halka gösterilmesi, sonrasında öldürülmesi başka bir açıdan düşünüldüğünde devletin başkaldıranlara karşı güttüğü sert nefreti de ortaya çıkarmaktadır.

Ece Ayhan’ın tarih anlayışı Soysal’a göre “ideolojik anlayışların karşıtı”dır. Yani tarih düz olarak değil, sorgulanarak ve değiştirilmesi talep edilecek biçimde okunmalıdır. Böyle okunduğu takdirde gerçekliğe ulaşılacak ve kötülük hakiki görüntüsüyle ortaya çıkacaktır. Ayrıca Ayhan’ın tarihi “özneyle de ilişkilidir. Somut tarihin maddi üretimindeki süreçler, birtakım kurbanlar yaratır, ve birtakım efendileri, cellatları ön plana çıkarır. Bu bakımdan, kötülükle ilişkilidir Tarih” (Soysal, 2003, s. 45). Son olarak, Ayhan’da tarihe yönelim, “doğrulukta sebat” adı verilebilecek bir hakikat süreciyle yakından ilgilidir.

7. Devlet

Devlet, toplumu yöneten bir kurum olmasının yanı sıra, ideolojik aygıtlarıyla toplumu bir laboratuvar olarak kullanır. Aygıtların işlevi, bireyin denetimini ve kontrolünü

sağlamaktır. Aygıtlar (okul, kışla, medya vb.) işlevini yerine getiremediğinde, yani, birey devletin hizasına gelmediğinde, devletçe, ya birey toplumun dışına itilir ve cezalandırılır ya da kurum 'ideoloji'lerinin değişimine gidilir. Böylece üretilecek yeni ideolojilerden eskilerin açığına kapatması beklenir, diğer yandan yeni ideolojiler bireyi kısa yoldan devlete teslim ve mecbur etmelidir. Bu durumun farkında olan Ayhan, "devletin karşısında değil, dışında olma"yı (Ayhan, 2012, s. 35) tercih eder. "Sivilliği anlamak ve anlatmak için" böyle bir tavır gerekli ve hatta zorunludur. "Devletin, Doğu'da otoritesini sınırlayacak ara kurumların" (Ayhan, 1997, s. 216) olmaması Ayhan'ı "devletten ve onun doktrinlerinden çekinmeye" (Ayhan, 1997, s. 245) de yöneltmiştir.

Devletin "biz insanlara kambur" (Ayhan, 2012, s. 20) olduğunu düşünen Ece Ayhan, bu tür bir düşüncenin halk arasında yaygın olmamasını da eleştirir. Toplum devleti yüce ve kutsal bir kurum olarak addetmiş, bu durum da halkın kötülöklere kayıtsız kalmasını gerektirmiştir. Ece Ayhan'da toplumun ve devletin kötülenmesi iki kurumun aralarındaki 'gizil işbirliğine' dayanmaktadır. Devleti somut örnekler üzerinden kötöleyen Ayhan, okuru, devlete yanaşmamaya ve devletin dışında durmaya davet eder. Mesela, Cengiz Han, "hal ve tavrından şüphelendiklerini derhal katleden" (Ayhan, 1997, s. 189); Cengiz Han'ın torunu Kuyuk Han ise "kimin adını söylemişse" (Ayhan, 1997, s. 189) onun öldürölmesi gerektiğini dikte eden bir devlet adamıdır. Ayhan'ın verdiği bu türden kötölük örnekleri çoktur: Nizamülmülk'ten Fatih Sultan Mehmet'e, Kanuni'den İsmet İnönü'ye kadar devlet yöneticileri devleti 'yürütmenin' yanı sıra çeşitli kötölükler de işlemişlerdir. Nizamülmülk ile siyaseten katil geleneği başlamıştır; Fatih Sultan Mehmet ilk kez bir sadrazamı katletmiştir; Kanuni, öz çocuğunu boğduran bir devlet adamıdır ve nihayetinde İsmet İnönü, Struma Faciası'nın baş müsebbiplerindendir. Burada belki, hükümet ve devlet kavramları arasında bir ayrımın yapılması talep edilebilir; ancak Fransız imparatoru XIV. Louis'den hatırlanacağı gibi kendisi, devletin kendisi olduğunu iddia ediyordu (L'état c'est moi) (Heywood, 2017, s. 91); bu sebeple belli dönemlerde devlet başkanları veya hükümet üyeleri, bizzat devletin kendisi olduğundan bu tür kötölükler, birbirlerinden ayırlamayacak kadar hemhâl olmuş devlet yöneticileri ve devlet kurumu arasında paylaşılmalıdır.

Ayhan'ın devletin işlediği kötölükleri şiirleştirdiği çalışmalarında devlet, bir baskı kurumu olarak dikkat çeker. Mesela devlet, bir aygıtı olan 'okul'da kendi yurttaşını öldürebilecek kadar canileşir; aynı zamanda devlet yurttaşlarını çizgiye "ip gibi" dizmek ve "uysal bendeler" yetiştirmek amacıyla ilkökul öğrencilerine zorunlu idam izlettirebilecektir. Aynı devletin polisleri, çocuk masallarına müdahil olacak, "uysal bende" talebinde ısrarlı davranacaktır. Aksi halde, devlet "şairlerin ümüğüne çökme"yi (Ayhan, 2014b, s. 125) vazife bilecektir kendine. Buraya kadar başarısız olan devlet, 'gazel' avına da çıkabilecektir:

"1. Avcılar gazalları öldürür Anadolu balkanlarında. Gazal kaçır yaralanmışsa, avcı kovalar.

2. *Çilli gazal bir tebeşire sığınsın sözgelimi ya da bir dünya dergâhına. Avcı da dalar.*

3. *İki yeniyetme kara tahtayı siliyorlardır ya da çamaşırlerini çiteliyorlardır.*

4. "Buraya giren bir gazal gördünüz mü?" der Şahmârdân.

5. Sınıfdaki ya da avludaki gazallar; tarihten 1971 yaz ayları

Çengelköyü'ne geliyoruz; "hayır" derler, "görmedik" (Ayhan, 2014b, s. 177)!

Özdamar'a göre bu şiirdeki gazallar Mayıs 1972'de idam edilen Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan'dır (Özdamar, 2007, s. 39). Devlet, şiirde görüldüğü üzere, siyaseten katl geleneğini sürdürmek amacıyla avcı vaziyetinde, "aykırı düşünen" gazalların peşine düşmüştür. Bu 'kötücül aklın' devamlılığına dair bir işaret olarak anlaşılmalıdır.

Görülüyor ki, Ece Ayhan'ın şiirlerinde devleti olumsuzlaması aslında tamamen devletin ürettiği kötülüklerden doğmaktadır. Ayhan, bu kötülükleri 'parçalı ve gizil' olarak dile getirerek okuru devlete karşı şüpheli bir tavır almaya davet eder.

8. Öteki

"Öteki" üzerinden şiirsel yaratım olanaklarını aşan birçok şiir yazarı Ayhan, topluma bir sosyolog edasıyla yaklaşır. Toplum, Ayhan'ın şiirlerinde, hâlihazırda olduğu gibi parçalara bölünmüştür ve bu bölünme sonucu çeşitli gruplar oluşmuştur. Ayhan, bu gruplar üzerinde durmaz; kendisinin tercihi bireyi yalnızlığa ve öteki olmaya iten nedenleri deşmektir. Bu anlamda akla gelen ilk şiirsel karakterler Bakışsız Bir Kedi Kara'daki "Üzünç Teyze"dir.

"Aşağıda bir kör kadın. Hısım. Sayıklar bir dilde bilmediğim. Göğsünde ağır bir kelebek. İçinde kırık çekmeceler. İçer içki Üzünç Teyze tavanarasında. İşler gergef. İnsancıl okullardan kovgun" (Ayhan, 2014b, s. 75).

Aynı yapı içerisinde yer alan şiirdeki "kör kadın" ve Üzünç Teyze iki ayrı 'öteki' şahıstır. "İnsancıl okullardan kovgun" olduğu için toplumdan uzaklaşan veya uzaklaşmak zorunda kalan bu bireylerin bir nevi sosyal ölümleri gerçekleşmiştir. Bu nedenler çeşitlidir elbette ve kesin değildir; ancak bu zaten şiirde belirtilmediği için 'öteki'nin belirlediği başka şiirleri incelemek gerekir. Ayhan'ın dikkat çektiği ötekileştirme durumu başka bir şiirinde tek dize biçiminde anlatılır:

"Beyaz kargalarlı, aykırı düşüncelerdir" (Ayhan, 2014b, s. 163).

Şiirdeki "beyaz karga" ifadesi ilginçtir. Mitolojiye göre, beyaz kargalar, siyah kargalar tarafından dışlanmış ve görüldükleri yerde öldürülmüştür. Nesnel karşılığı aykırı düşünceler olan "beyaz kargalar" Ece Ayhan'ın şiirinde düşüncelerinden dolayı dışlanmış veya öldürülmüş insanları işaret etmektedir. Bu durum aslında toplumun belirli düşünce kalıplarına izin verdiğini; ayrıca toplumun aykırı bir fikirle karşılaşır karşılaşmaz o fikrin

mensubunu “beyaz kargalar” grubuna dâhil ettiğini göstermektedir. Bir etikçi olarak Ayhan, “beyaz kargalar”ın ötekileştirildiğini bu şiirde metafor yoluyla dile getirmektedir.

Ayhan'ın şiirlerindeki var olan öteki bireyler yalnız bunlarla sınırlı değildir. Sözelimi “Gizli Yahudi” şiirinde “böcek bakışlı” olarak görülen Yahudi; Fayton şiirinde devlet başkanı tarafından “metresliğe itilen” (Alpay, 2011, s. 8) ve intihar ederek beliren Fikriye Hanım ya da *Zambaklı Padişah* kitabında “ilenç” (lanet) ile özdeş görülen bireyler ilk bakışta akla gelen öteki kimselerdir. Ayhan, bu türden ötekiliğe karşı empatiyi bir vicdan meselesi olarak devreye koymuş ve bu ötekileşmiş şahısların dertlerini kendi derdi bilmıştır. Fayton'da Fikriye Hanım'ın “abla” olarak benimsenmesi bundandır. Şairi buna iten sebep kötülüğe karşı bariyer kurmaktır.

9. Toplum

Ayhan, içinde bulunduğumuz topluma dair sosyolojik çıkarımlar yapmayı bir alışkanlık hâline getirir ve bu davranışını düzyazı ve şiirlerinde devam ettirir. Ayhan için, toplumun temel niteliği olan “insanın yarısı kötülük” (Ayhan, 2012, s. 66) ile doludur. Başka bir deyişle, insanın iyi ve kötü yanları vardır ve insanı bütünüyle kuşatan saf bir kötülük veya iyilik yoktur. Bununla beraber Ayhan için, bu toplumun değer yargıları bahsi geçen “saf” kelimesi etrafında döner. İktidarın işaret ettiği bir durumu saf ‘iyi veya kötü’ olarak gören toplum bir değer yargısı oluşturur; Ayhan ise bu türden “değer yargılarına karşı” (Ayhan, 2011, s. 70) olduğunu ileri sürer. Ayhan'ı karşı olmaya iten, onun toplumun yanlışlıklarına muhalefet eden kişiliğinin doğal bir sonucuydu.

“Kötülük toplumu” Ayhan'ın bu toplumu nitelemek için kullandığı bir ifadedir. Onun ‘kötülük toplumu’ ifadesi, kendisinin verdiği çeşitli örneklerle desteklenir. Sözelimi kötülük toplumlarında “kötülük dayanışması gereğince en yalın şeyler bile sorgulanmaz” (Ayhan, 2016, s. 46); bu durum toplumun iktidarın düşüncesine itaat etmesinden doğmaktadır.

Toplumun kötülük işlediğine ve bir kötülük toplumunun yaratıldığına ilişkin ilk şiirsel yaratımlar Ayhan'ın düzyazı şiirlerinde yer alır. Daha çok devlet-toplum ikiliğine değinen ve devlet karşıtı kimselerin ‘korku’ dolayısıyla devletten kaçmalarını yansıtan “Ölümün Arkasından Konuşmak” adlı şiir, Ayhan'ın toplumu ve devleti kötilediği şiirlerinden biridir:

Cumhuriyetin en korkunç günahları dahi imparatorluğu ilgilendirmez. Halkın, bütün imparatorluk boyunca, yüzyıllar dokuduğu özelliklerinden başlıcası, eksendeki birisi ya da, devletten hoşlanmaması, binlerce mezraaya kaçmasıdır; bu olgunun tersini siz kime yutturursunuz. Çok sonraları. Batılılaşalım gülelim eğlenelomicileri, sonucu kendileri hazırladıkları halde, şaşırtan şey, halkı devleti kendisine en az hissettirebilecek düşmanlarıyla bile işbirliğine iten neden bu değil midir? biraz bir yanıyla da, katlanarak.

Cumhuriyet ve Osmanlı kıyaslaması sayılabilecek bu şiirde, Osmanlı, şiirin başlığından anlaşıldığı üzere ‘ölü’ bir devlet olarak görülmüştür. Şiirde Osmanlı’da devletin baskısı sonucu gizlenmek için mezraya kaçan kesimin varlığı söz konusudur. Ayhan, Osmanlı Devleti’nin yüceltiği tarih anlayışına bu yönden bir itiraz sunmaktadır ve ‘yüce’ olarak görülen devletin halkı korkuttuğu üzerinde durmaktadır. Bu durum, halkın “düşman”la işbirliğine girmesine neden olmuştur. Yani Ayhan’a göre, Osmanlı’nın baskıcı politikaları, halkı Batı’ya yaklaştırmıştır. Halkın Batı’ya kayması, devletin de kaymasını gerektirmiştir. Oysa devlet Batı’ya yanaştığı zaman halk bunu umursamamakta ve “kahvehanede aznif oynamayı” sürdürmektedir:

Toplumun tutucu güdülerini beslemek üzre, zihinsel gevşeklikleri yüzünden, kendilerini ilerici uçlardanmış sayarak şipşak ihanetin yeni nitelendirilmesi olan sınıf değiştirmek eğilimini, belki de eşsinimini, böğürlerinde taşıyarak, sahhaflarda, “Eski harflerle kalb ağrısı var mı?” diye aranan, bir ayakları çıkarlarının ve pis ölümlerinin çukurundaki ihtiyarlar gençlere böyle tafra satmak isterler. Sorun, eskidir kardeşler, yeni hiç değildir, Ömer Lütfü Barkan filan okunduktan sonra başlamamıştır. Asıl Tanzimat’ın ilanından bu yana, kalefendileri arasında tartışılır olmuştur. (...) Evet, ferman Gülhane kahvehanesinde Hacivatca okunurken, Karagöz aznif oynamayı kesmemiştir.

Ayhan şiirde, “sorun eskidir” derken, eskinin yüceltilmesi anlayışını eleştirmekte ve (cumhuriyet) toplumunun Osmanlı’dan miras kalan düşüncelerle hayatını sürdürdüğünü ifade etmektedir. Bu düşünceler arasında, yanlışlıklar yer aldığı için Anadolu’ya gelen “her yeni düşünce” bir süreliğine “gâvur” olarak görülecektir:

Anadolu’da her yeni düşünce, geç, erken, vaktinin hoşgörüsüne göre konumu ne olursa olsun, ilk bir on yıl, çeyrek yüzyıl, her neyse işte o kadar, gâvurluktur. Ama siz merak etmeyin hiç, bekleyin, sonra hemen ulusallaşır, yabanlığı yabancılığı unutulur, bir vasi ve rahim topraktır bu, gelenekler içinde asık suratlı kazıklı rüşvetli yerini alır, kosovalılığı, manastırlılığı unutulur gider, şecere hiç akla gelmeden kullanılır, iskele, çeşme, sokak, okul vs. adı olur, itler kente gidicek Farsça ürürmüş eskiden, şimdi hem İngilizce hem Osmanlıca ürüyor.

Yeni düşüncenin başlangıçta “gâvur” olarak algılandığı bu toplumda, iyi veya kötü bir vesileyle ya da ‘unutma’ sonucu, düşünce yerelleşir ve sahiplenilir. Toplumun tutarsız olan bu durumu, Ayhan’ın hedefindedir. Düşüncenin gâvurluktan yüceltmeye dönüşümü elbette ki, toplumun algısıyla da alâkalıdır. Ayhan, toplumumuzun ‘düşük algılı’ olduğunu iddia ederken bu tür somut gerçeklikleri düşünmüş olmalıdır.

Osmanlı’da veya Cumhuriyet’te Batı’ya düşmek, bir kötülük sonucu gerçekleşir. Bu kötülük, sözgelimi, Osmanlı’nın yüzyıllar boyunca sürekli Doğu’ya kaymasından da doğabilmektedir. Doğu’yu dikte ettirmek Batı’ya; Batı’yı dikte ettirmek de Doğu’ya yönlendirecektir devleti veya toplumu:

Evet, açıl Doğu açıl! Doğu açılın, Doğu açılacak elbette. Ama yeni bir Akdenizli der ki, hem yeni ayana, hem yeni divanilere, Doğuya doğru fazla giden, coğrafya yüzünden, Batıya düşer. Tersi de geçerlidir bunun.

Ayhan, aynı şiirin son bölümlerinde “ölümün arkasından konuşan” toplumu eleştirir ve kötülük karşısında çarenin halk tarafından düşünülüğünü sezdirir. Devletin yarattığı baskı ortamından kendi imkânlarıyla ancak halk çıkabilecektir:

İster Hacivat'ın, ister Karagöz'ün olsun, ölü bir altyapıya dayandığı için, birbirinin tersi olmaktan öte, bir anlamı, karşıtların çatışması olmayan bu düşünceler, topraklarda, halkın arasında, bir halife, bir oğul bırakmayacaktır, bırakmıyor. Halk kendi sürecini kendi yaratmak üzere ırmak ağzlarında toplanmaya başlamıştır, deltalarda yatıyor çoluk çocuk. Şairler de şiirlerin denizlere döküldükleri bu yerlerde, ayakta. İrmaklar tersine akıtıldığı sabah, ayaklar baş olacak, başlar ayak, hangi kaynaklara gidileceğini biliyor halk.

Ancak rûmun şuarası ölümün arkasından konuşur (Ayhan, 2014b, s. 148–151)!

Şiirde halk, bir tehdit imgesi olarak yer almamaktadır; yalnızca Ayhan'ın çeşitli sebeplere dayandırdığı bir öfkeyle kötülüğü kovmak için “ırmak ağzlarında toplanmaya başlamıştır.” Ayhan'ın önerdiği ve katıldığı bu eyleme karşıt olarak ‘ölümün arkasından konuşan’ rûmun şuarası gelmektedir. Rûmun şuarası, buna göre, ‘ölü’ bir mirası sürdürme arzusunu devam ettirmekle ‘halk’tan ayrılmaktadır. Demek ki Ayhan'ın tahayyülünde toplum, ayrıştırılmış bir toplumdur ve toplumun ürettiği kötülüklerin çıkış noktası da bu ayrıştırma politikası sonucunda doğmuştur. Bu sebeple Ayhan'da da toplum, kötülük üreten toplum ve kötülüğe maruz kalan toplum şeklinde ikiye ayrılmıştır.

10. Aile

Aile kurumu, Ece Ayhan için kötülüklerin yaşandığı bir kurumdur. Bu kurumdaki kötülükler, anne-baba-çocuk ekseninde dönmektedir. Oğul, babayı yetke anlamında öldürerek babanın patriarkal öfkesini ortadan kaldırmalıdır; ayrıca, bunu gerçekleştirmek kötülük mirasını ortadan kaldırma girişimlerine denk gelmelidir; çünkü, baba, Ayhan'a göre, ne olursa olsun ailedeki kötülüğün biricik temsilcidir. Bununla beraber, ailedeki kötülüklerin neredeyse tamamı babadan gelmemektedir. Ayhan, aile içinde anneden, abladan gelecek kötülükleri de somutlaştırır; ayrıca çocuk, yalnızca kendi aile evinde değil, topluma karıştığı da kötülüklerle karşılaşacaktır.

Ayhan'a göre “baba hem öldürülmek, hem de sevilme içindir” (Ayhan, 2012, s. 67). Buradaki öldürmek eyleminin bir karşı-çıkış niteliğinde olduğunu vurgulayalım. Ayhan, Freud'un baba'ya karşı çıkışını (“yetke” anlamında ‘baba’) da “çok yerinde” (Ayhan, 2011, s. 23) bulur. Birey özerkliğini ancak bu yöntemle kazanabilecektir. Baba'ya karşı çıkmak, onun tevarüs edilen fikirlerini sorgulamak demektir, bu bir diğer anlamla miras kalan kötülüğü

reddetmek anlamına da gelir; ayrıca baba, aile yapısındaki iktidarıyla da bir kötülüğü sürdürmektedir. Bu durum Ayhan'ın şiirlerine de yansımıştır:

*"Bismillah tû Hafız Post
insanoğlu babasızdır"* (Ayhan, 2014b, s. 133)

Babanın kötülenişi ve reddedilişi, yetke anlamında bir itirazdır. Aynı durum annede de gözlenir. Anne, çocuğu "acılarıyla" (Ayhan, 2014a, s. 71) doğurmaktadır; ancak bazı şiirlerde, anne, babadan tavır olarak daha öncüdür. Meçhul Öğrenci Anıtı, bu bağlamda bir örnek teşkil eder. Anne, muhalif olarak belirlemektedir (...*gizli bir geyik yavrusunu emziren gece çamaşırıncısı anası...*); baba ise şiirde daha edilgindir (*yani ki onu oyuncakları olduğuna inandırmışım*). Aile ortamındaki kötülükleri sebebiyle, çocuk dışarıya alışı ve artık hayatının büyük çoğunluğunu dışarıda geçirir. Böylece çocuklar, kötülüğu daha çok deneyimler. Ayhan, bu türden kötülüklerle karşı çocukları savunur: "*Dokunmayın çocuklara sabah/sabah ulan! Loncaya yazılmadan*" (Ayhan, 2014b, s. 127). Çocuk, kimi zaman bu savunmalara denk gelmez ve toplumun belirlediği çizginin dışına çıkar. Çocuğun deneyimlediği aykırılık onu ölümlle tanıştıracaktır:

*"Geçer sokaktan bakışsız bir Kedi Kara. Çuvalında yeni ölmüş bir çocuk.
Kanatları sığmamış. Bağırır Eskici Dede. Bir korsan gemisi! girmiş
körfeze"* (Ayhan, 2014b, s. 75).

"Kanatları çuvala sığmayan ölü çocuk"un önüne toplum bir engel koymuş ve çocuk kanatlarının ağırlığını ve fazlalığını hissetmiştir, ölü haliyle. Toplum, çocukların kanatlarını bir 'yük' olarak görür ve onların 'uçmalarına' müsaade etmez. Ece Ayhan'ın şiirlerinde uçma imgesi 'otoriteden kurtulma, özgürlük ve babasızlık'la da yakından ilgilidir. Özgürlüklerine izin verilmeyen 'kanatsızlığa' mahkûm edilen çocukların ısrarlı tavırları onları ölüme sürükleyecektir.

Kısaca özetlemek gerekirse, aile kurumu, Ece Ayhan'ın olumsuzladığı bir 'kötülük' kurumudur. Bu durum 'kötülüğün yakınlığı' ilkesiyle anlaşılabilir. Ece Ayhan'ın bahsettiği baba-çocuk eksenli gelişen kötülüklerle dair şunu ifade etmek mümkündür: Ayhan'da babanın reddi, ailenin yıkımını da içermektedir. Ayrıca Ayhan'ın aileyi bir kötülük kurumu olarak görmesi de muhtemeldir; çünkü aile, sınırlandıran ve insanı 'dar' bir çerçeveye sığdıran bir işleve sahiptir. Dolayısıyla Ayhan'ın tahayyülünde ideal bir aile oluşmamıştır. Ayrıca Ayhan'daki aile şeması babasız bir tasarımı içerir. Aileyi gelenekselin dışında düşünen Ayhan, farklı yapılara açık bir şairdir.

11. Okul

Ece Ayhan, okulu bir kötülük mekânı olarak görür ve böylelikle okulun yıkımını talep eder. Okul, yardımcı aygıtlarıyla öğrencileri ölüme ve intihara sürüklemekte, onların geleceğini "acımasızca mahkûm etmektedir" (Ayhan, 1996, s. 75). Ayrıca okul

ve genelde devlet, öğrencileri “aynı tip” eğitimden geçirerek ‘çok sesliliği’ bastırma düşüncesindedir. Bu durum, çocuğu henüz baştan sınırlandıracak ve onu ‘dar’ bir dünyaya hapsedecektir. Özetle “Ece Ayhan, okulu daima insanı şekillendiren, komuta eden, zihnî planda kısırlaştırılan, kendisi olmaktan ve kendisi kalmaktan alıkoyan bir yer olarak görmüştür” (Samsakçı, 2017, s. 72). Dolayısıyla Ayhan’da okulun olumsuzlanması anlamlı bir yorumdur. Elbette okula olan bu denli muhalefet içi boş ve desteksiz değildir; Ayhan, düzyazı ve şiirlerinde okula olan karşı çıkışını gerçeklerle temellendirir.

Okuldaki problemlerin sayısı burada sayılamayacak kadar çoktur; zaten bunların üzerinde tek tek durmayacağız. Burada Ayhan’ın değındiğı okulun ürettiğı kötülöklere değıneceğiz. Ayhan’ın bu bağlamdaki hedeflerinden biri öğretmenlerdir. Öğretmenler ‘Anadolu’nun’ birçok yerinde iktidar olarak görölen kimselerdir. Ayhan bu tavrı garipser ve doğru bulmaz. Ona göre öğrencileri sınıfta bırakan öğretmenlerin, böyle bir davranışa hakkı yoktur (Ayhan, 1981, s. 57–58). Sınıfta bırakılan çocuğun intihara yönelmesinde, dolaylı olarak öğretmenin de rolü vardır. Bu durum ‘toplumsal çatlak’ oluşturur ve bu da kötölüğün görünür hâle gelmesine sebep olur.

Ece Ayhan’ın okulu kötülemesinin sebeplerinden biri de okulda dersler aracılığıyla uygulanan ‘ilkel’ güç gösterileridir. 1940’lı yıllarda okulların ‘Yurttaşlık’ dersleri kapsamında ‘zorunlu idam izlettirme’ye götürölen öğrencilerin arasında Ayhan da vardır. Bu durum Ece Ayhan’ın aşağıdaki şiirine yansımıştır:

*“1. Düzlüğü Azize Sofya. Üç ayaklı bir ağaçta boynu kırık bir adam; entari giyindirilmiştir.
2. Cankurtaranlı yavru kurtlar da geçiyorlar kepleri ve trampetleriyle ayazda”* (Ayhan, 2014b, s. 182).

Okul bu açıdan, kötölüğün yaratıcısı konumundadır. Öğrencileri “hizaya getirmek” ve “çizginin dışına çıkarmamak” için ilkokuldan itibaren halka açık meydanlarda öğrencilere izlettirilen idam uygulaması, okulun da kötölenmesine sebep olacaktır. Devletin burada okuldan ve dolaylı olarak öğrenciden talebi, sistemin çizdiği sınırlar dışına çıkmamasıdır. Bu sınır aşıldığında, sonuç olarak alınacak ceza “zorunlu” olarak izlettiren ‘idam’a kadar gidebilmektedir. Devletin, olası bir kötölüğü kötölük aracılığıyla engelleme düşüncesi, devletin ve okulun değıerini düşürecekler.

Okul, öğrencileri, ‘idam aracılığıyla’ yalnızca ölüme ve korkuya alıştırmaz; aynı zamanda okul, öğrencilerin öldürölebileceğı bir mekân olarak belirir:

*“Buraya bakın, burada, bu kara mermerin altında
Bir teneffüs daha yaşasaydı
Tabiattan tahtaya kalkacak bir çocuk gömölüdür
Devlet dersinde öldürölmüştür”* (Ayhan, 2014b, s. 123)

Okul, kurumun içinde, kuruma karşı veya başkasına karşı bir başkaldırıya göz yummaz ve “devlet dersinde” bile olsa bireyin ölümüne sebep olabilir. Okulda böyle bir ihtimalin varlığı, okulu kötülük potansiyeli taşıyan bir kurum hâline getirmektedir. Demek ki, Ayhan’ın okulu kötülmesi gelişigüzel ve sebepsiz değildir, başka bir deyişle, okulun kötülenmesi çeşitli ‘haklı’ nedenlere dayanmaktadır.

Sonuç olarak Ayhan, tıpkı Illich gibi, okuldaki kötülöklere dikkat çekerek, “her bireyin kendini okulsuzlaştırması” (Illich, 2006, s. 67) gereğini sezdirir. Okulsuzlaştırmak veya diğer bir deyişle okuldan arındırmak, bireyin kötülük üreten okula karşı vereceği ‘anarşist’ ancak ‘barışçıl’ bir tepkidir; Ayhan da tam olarak böyle bir fikri talep eder.

12. Masal

Ece Ayhan’ın şiirlerinde masalın “gerçekliği sezdirici bir işlev”i vardır. Bunun yanı sıra masal, geçmişten bugüne, siyasî iktidarlarca kullanılan bir yönetim şekli de olmuştur. Ayhan’ın düzyazılarından anlaşıldığı üzere, kendisi, bu toplumun bir masalla yönetildiğini düşünmektedir (Ayhan, 1996, s. 10). Ayhan’a göre, bu “masalsı yönetim” gerçeklikten kopuşu da sağlamaktadır. Bu sebeple yapılması gereken şey, gerçeklerden yola çıkarak bir bireşime varmaktır.

Şairin bazı şiirlerinin masalsı ve fantastik söylemlere dayanması, gerçeklikten kopuş olarak anlaşılmalıdır. Aksine, masal, onun şiirlerinde “yaratılmış sahte düzenin” bir yansıması olması nedeniyle kötülökle de bağlantılıdır. Ece Ayhan’ın masal yöntemine sıkça başvurmasının nedeni, muhtemelen, devletin halkı “iyi bir düzen” içinde yürüttüğüne inandırmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla masal, Ayhan’da siyasî bir tercih olarak algılanabilir.

Masal, kötülöklere gizlemenin bir usulü, gerçekliği ise sezdirmenin bir aracıdır. Devlet masalın bu işlevini fark eder ve masallara “düzen insanı” yetiştirmek maksadıyla müdahil olmaya kalkışır:

*“İşte masallara da girermiş bir polis o zamanlardan beri sürme
Kırpıklarını aralayarak insanları çocukların” (Ayhan, 2014b, s. 38)*

Devletin veya bireylerin masallara müdahalesinin farkında olan Ayhan, bu türden müdahalelerin yarattığı yanlışlıkları düzeltme eğilimine gider. Mesela, Ayhan’a göre bugüne kadar “zehir zembek” olarak bilinen Kırk Haramiler’in bile “iyi bir yanı” vardır. Buna sebep olarak da Ayhan, Haramiler’in “gittikleri her yere kardeş kıldıkları bir kızın ölüsünü, altın bir tabut içinde götürmelerini” örnek gösterir. Ece Ayhan, bu örnek üzerinden saf iyilik ve saf kötülük kavramlarını reddeder (Ayhan, 2012, s. 29).

Toplumun kötülöğe karşı örgütlenmesi, Ayhan’ın düzyazılarında mizahî bir dille eleştirdiği bir tutumdur: “İnsanlar ölüme karşı da örgütlenmişlerdir ama Lokman Hekim¹²

12 Ölümsüzlük iksirini bulduğu düşünölen efsanevi şahıs.

ancak masalarda yaşar” (Ayhan, 1993, s. 81). Bu durum, gerçeklikten kopmuş hayalî bir cemaatin varlığını gösterir niteliktedir. Buradaki masalsılık, toplumun içinde bulunduğu durumu kabullendiğini göstermektedir.

Öyleyse, masal, Ece Ayhan için, hem kötülükleri göstermek hem de bir kötülük yönetimi kurmak bakımından önemli bir kavramdır. Ayhan, masalın bu iki fonksiyonunun farkındadır ve bir etikçi olarak bu kavramın getirilerini kullanarak kolektif bir bilinç yaratmak istemiştir, diyebiliriz.

13. Fuhuş, cinsellik, taciz

Ece Ayhan'ın tematize ettiği ve kötülük odaklı yaklaştığı meselelerinin başında fuhuş ve cinsellik problemleri gelmektedir. Şairin fuhuşa özel bir önem verdiği onun yalnızca fuhuşa dair müstakil bir şiir kitabı yayımlanmasından anlaşılabilir (*Çanakkaleli Melahat'a İki El Mektup ya da Özel Bir Fuhuş Tarihi*); ayrıca şair, düzyazı anlatılarından *Morötesi Requeim*'de de fuhuş ve cinsellik meselesini derinleştirmiş ve bu türden meselelere kötülük etraflı yaklaşmıştır.

Ayhan, fuhuşa dair, ilk olarak toplumun algısını değiştirmeye çalışır. Ona göre, fuhuş, “ucuz (ekmeğin boyunca) albenisi olan çarpıcı bir sözcüktür ve ‘fahiş’le de bir ilişiği yoktur” (Ayhan, 2014d, s. 11). Ayhan'ın perspektifine göre, toplum fuhuşu kötü ve dışta bir meslek olarak görmüştür; oysa fuhuş, iyinin ve kötünün ötesinde bir meslektir. Fuhuş ve kötülük arasında şöyle bir ilişki kurulabilir: Toplumun fuhuşa bakışı ve fuhuşu kötülemesi ayrı bir kötülük üretmektedir; çünkü fuhuş dünyasında yaşanacak olan kötülükler toplum ‘duygusal’ tepkilerinden dolayı kayıtsız kalacaktır. Bu bir kenara bırakılırsa, fuhuş dünyasında, Ayhan'ın bahsettiği ‘içli, acıklı’ olaylar da vardır. Aslında bu “içli, acıklı” olaylar düpedüz kötülüktür. Ayhan'ın fuhuş-kötülük bağlamında verdiği ilk anlamlı örnek, 1969'da Kayseri'de toplanan Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) olağan genel kurulunun yapıldığı zamana tekabül eder. Buna göre ülkücüler, ‘nizam-ı âlem’ adına genel kurul salonunu basmış ve dağıtmış, civar çevredeki kırtasiyeleri yakıp yıkmış, o sırada dışarıda kalabalık önünden geçen bir konsomatrisin de çırılçıplak soymak istemişlerdir. Konsomatrisin bu durum karşısında cevabı trajiktir: “*Âbiler beni öldürün ama bana bunu yapmayın*” (Ayhan, 2016, s. 28)! Ayhan'a göre, bu ifadeye geçen ‘âbiler’ sözü ile bütün bir Türkiye'nin kahırını anlatılabilir.

Cinsellik ve taciz ise, Ayhan'ın şiirlerinde kullandığı şiddeti kapsayan temalardandır. Ayhan'ın şiirlerindeki eşcinsel bireyler, bu vasıflarından dolayı hayatlarını istedikleri gibi yaşayamamış ve sınırlandırılmışlardır. ‘Kanatları ellerinden alınan’ bu bireyler, şiirde ve gerçekte, özgürlüğü kısıtlanmış bireyler olarak görülürler. Gerek bu bireyler gerekse de tacize uğrayan kadın ve çocuklar, Ayhan'ın cinsel şiddet temalarını kötülük çerçevesinde işlediği dışta kalan öznelerdir. Bu tür failer Ayhan'ın odağındadır:

“1.Yazın. Bir dal yapayalnız kasabadan köye dönüyordur. Bir sürü boz ayıyla karşılaşır dar bir geçitte.

2.Umarsız. Üstündekileri başındakileri fora eder. Anadan doğma çırılçıplak.

3.Ayılar duraklarlar, homurtuları kesilmiştir. Ormanlarında böyle bir aykırılık görmemişlerdir hiç” (Ayhan, 2014b, s. 185).

Şiirde, fiili saldırıyı gerçekleştiren erkekler ayı ile özdeş tutulmuştur. Burada, kuşkusuz bireyin kontrolsüzlüğüne vurgu yapılmaktadır. Öz-kontrolünü sağlayamayan bireyler, sonuç olarak bir ayıya dönüşmeye mahkûm olurlar. Bu saldırıların çoğu çocukların da başına gelebilmektedir. Ayhan bunun farkındadır ve peşinen bir uyarıda bulunur:

“2. Duyduk duymadık demeyin ha altı parmak çocuklar
Tam da kalfalığa giderken lekelenir çıraklar” (Ayhan, 2014b, s. 139)

Sonuç olarak denebilir ki, Ayhan’ın eserlerinde cinsel şiddetin çokluğu toplumun ikiyüzlülüğüyle yakından alakalıdır. Toplumun ikiyüzlülüğü arttığı oranda Ayhan’ın şiirlerinde cinsel şiddet içeren temaların çokluğu artmıştır. Toplum, hakikatte, cinsel şiddet karşısında gerekli ve yeterli tepkiyi gösteremediğinden Ayhan bu tepki ve itirazların çoğunu şiirleri aracılığıyla yerine getirir. Dolayısıyla Ayhan’ın temel arzusu, bu tür kötülüklerin görünür olmasını sağlamaktır.

SONUÇ

Kötülüğün edebiyata transferinde zaman zaman alegoriler kullanılmıştır. Kötülük edebiyatında alegori, kötülüğün taşıyıcısıdır ve aynı zamanda kolektif bellek ile yakından ilişkilidir. Kolektif belleğin sürekliliği bahsi geçen alegorilerin edebî anlatılarda tekrarlanmasıyla sağlanır. Demek ki edebiyatta ister alegorik biçimde olsun ister hermeneutic biçimde olsun yahut cesur bir yaratımla daha açık bir biçimde ele alınsın, kötülük, kolektif belleğin vazgeçilmez unsurlarından biridir. Yani kötülük, başka bir deyişle, “kökü kazınmaz” olduğundan tüketime açık ancak bütünüyle tüketilemez bir eylemdir.

Ece Ayhan’ın şiirleri ve düzyazıları kötülük dolayımıyla yoruma açık bir yapıda olduğu için, kendisine ait eserleri alegorik bir bakıştan incelemek zarurieti söz konusuydu. Ayhan’ın ‘parçalı söylem’ ifadesi altında eserlerini verdiği ve bunu da kısmen alegori aracılığıyla gerçekleştirdiği düşünüldüğünde, kendisinin eserlerine bu bakımdan yaklaşmak bir hataya sebebiyet vermezdi. Ayhan, düşünülme-yeni düşünmüş, istenilmeyeni istemiş ve yapılmayanı yapmış bir sanatkar olarak kötülüğü eserlerine alegorik olarak dâhil etmiştir. Bu durum ise yazarın kişisel bir tavrı olmaktan çok toplumun ‘kötülük’ karşısında hassasiyeti dolayısıyla zorunlu olarak gerçekleştirilmiştir. Nihayetinde kötülük, subjektif bir kavram olduğundan beri, Ayhan’ın ele aldığı bazı kötülük unsurları bahane edilerek, toplum nezdinde bir saldırıya uğraması Ayhan’ın özellikle şiirlerini iyice sıkılaştırmasına zemin hazırlamıştır. Öteki bir anlamda sıkı şiir, parçalı söylem ve alegoriyle, aynı zaman ve hâlde de kolektif bellek ile hayatî anlamda ilişki içerisindedir.

Kötülüğün çeşitliliği ve çokluğu göz önünde bulundurulduğunda bu çalışmada niçin Ece Ayhan'ın eserlerinde kötülüğün kategorilendirilmiş bir hâlde incelendiği anlaşılabilir; çünkü, Ayhan'ın eserleri incelendiğinde kötülük yalnızca bir kavram altına sığdırılmayacak derecede geniş muhtevalar arz ediyordu. Bu sebeple, farklı kurum ve anlayışlar doğrultusunda kötülük, Ayhan'da ele alındığı gibi, kategorilendirilmiş; ancak bunlar hiçbir zaman birbirinden kesin olarak koparılmamıştır. Yani ele alınan bütün kötülük başlıkları her halükârda 'kollektif belleğin' bir ürünü olarak görülmelidir.

Kollektif belleğin kötülüğünü de Ayhan'ın saldırıda bulunmayı ihmal etmediği iktidar kurumları oluşturuyordu. İktidar, insan hayatını bütünüyle kuşatmış ve insanı kendisine itaate mecbur bırakmıştır. İktidarın bu zorbalığı karşısında insan bir çıksızlıktan dolayı, iktidara tâbi ve teslim olmuş ve böylelikle de "kötülük" insanın "edilgin" veya "gönüllü" katılımıyla süreklileşmiştir. Ayhan'ın kötülük edebiyatının çıkış noktası da, iktidarın meydana getirdiği kötülük çeşitleridir. Güç etrafında örgütlenen ve toplumda bir zıtlık, başka bir deyişle "güçsüzler ordusu" yaratan iktidar kurumları, "güçsüz" görülen bu "ordu"yu kuşatır ve onu dağıtır; böylece sistemin dışına iter. Ayhan'ın edebiyatı, iktidarın bu kötülüğüne açık bir itirazdır.

Ece Ayhan kötülüğü bilinenin dışında tanımlamış ve saf kötülüğün her zaman için reddini savunmuştur. Ona göre ne saf iyilik ne de saf kötülük söz konusudur. Ayrıca insanın yarısı da kötülüktür. Ayhan, yer yer kötülüğü ontolojik açıdan da düşünmüş ve nihayetinde kötülüğün miras kalan bir vasıf olduğunu kabullenmiştir.

Ayhan, Foucault'nun izinden giderek iktidarı, Adorno'nun izinden giderek toplumu, aileyi, Althusser'den hareketle de devleti ve onun aygıtlarını kötümüşür. İktidar kötüdür; çünkü "çoğalmak erozyon"dur. Toplum, tarihî süreç içerisinde çeşitli 'kötülük cemaatleri' oluşturmuştur. Aile, mensupları arasında kötülüğü paylaştırır ve bu anlamda iktidar (kötülüğün) temsilini babaya verir. Bunun yanı sıra, devlet, günümüze kadar "aygıtları" aracılığıyla büyük katliamların, savaşların ve ölümlerin müsebbiplerinden olmuştur. Bu ve benzeri kötülük kurumları, Ayhan'ın reddetmekte ısrarlı bir tavır sergilediği kurumlardır. Mesela, iktidara bulaşmamak, Ayhan'ın tahayyülünden hareketle kötülüğe bulaşmamak anlamına gelmektedir. Aynı kıyaslama devlet, okul ve öteki resmî kurumlar için de geçerlidir.

Ece Ayhan'ın edebiyatta açmış olduğu kötülük yolu realiteyle uyuşmaktadır. Başka bir bakışla, Ayhan'ın 'açığa çıkardığı' kötülükler gizil kötülüklerdir ve neredeyse 'itiraf' edilmiş kötülükler demektir. Kötülüklerin edebiyat aracılığıyla bilinmesi ise, Freud'dan hareketle kötülüğü sonlandırmaya da, bu durum, toplumu, kötülük karşısında 'itiraz' etmeye hazırlar.

KAYNAKÇA

- Alpay, N. (2011). 'lümpen' kavramının tarihsel etkileri açısından Ece Ayhan. *Beyazmanto Dergisi*, 18, 7 –10.
- Alt, P-A. (2016). *Her şeyin başlangıcı: Şeytanın düşüşü ve kötünün doğuşu* (S. Yücesoy, Çev.). İstanbul: Sel Yayınları.
- Ayhan, E. (2014a). "Adım Ece Ayhan Çağlar..." (T. Tayanç, Ed.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ayhan, E. (2012). *Aynalı denemeler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ayhan, E. (1997). *Başıbozuk günceler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ayhan, E. (2014b). *Bütün yort savul'lar!* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ayhan, E. (1996). *Dipyazılar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ayhan, E. (2014c). *Hay hak! Söyleşiler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ayhan, E. (2011). *Kardeşim Akif, Akif Kurtuluş'a mektuplar*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Ayhan, E. (2014d). *Morötesi requiem*. İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.
- Ayhan, E. (2004). *Öküz'lemeler*. İstanbul: Sel Yayınları.
- Ayhan, E. (2016). *Sivil denemeler kara*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ayhan, E. (1993). *Şiirin bir altın çağı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ayhan, E. (1984). *Yalnız kardeşçe*. İstanbul:Evrim Sanat Galerisi.
- Baysal, O. (2012). *Ece Ayhan'ın şiirinde marj ve merkez çatışması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Baudelaire, C. (2017). *Kötülük çiçekleri* (S. Maden, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bernstein, R. J. (2010). *Radikal kötülük bir felsefi sorgulama* (N. Erdoğan ve F. Deniztekin, Çev.). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Eagleton, T. (2015). *Kötülük üzerine bir deneme* (Ş. Bezci, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eco, U. (2017). *Beş ahlak yazısı* (K. Atakay, Çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- Foucault, M. (2015). *Büyük yabancı, dil, delilik ve edebiyat üstüne konuşmalar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gürsel, N. (2004). Yorulan bir şiirin ayak değiştirmesi. O. Kahyaoğlu (Ed.), *Mor külhani: Ece Ayhan şiiri* içinde (s. 203 –217). İstanbul: neKitaplar Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (1999). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Heywood, A. (2017). *Siyaset teorisine giriş* (H. M. Köse, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Illich, I. (2006). *Okulsuz toplum* (C. Öner, Çev.). İstanbul: Oda Yayınları.
- Kahraman, H. B. (2015). *Türk şiiri modernizm şiir*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Mardin, Ş. (2017). *Din ve ideoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yasa, M. (2016). *Tanrı ve kötülük*. Ankara: Elis Yayınları.
- Morton, A. (2006). *Kötülük üzerine* (Z. Okan, Çev.). İstanbul: Güncel Yayıncılık.
- Ozankaya, Ö. (1975). *Toplumbilim terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Özdamar, E. S. (2007). *Kendi kendinin terzisi bir kambur*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Samsakçı, M. (2017). *Tuzu engin denizlerin*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Sayın, Z. (2016). *Kötülük cemaatleri*. İstanbul: Tekhne Yayınları.
- Soysal, A. (2003). *A'dan z'ye Ece Ayhan*. İstanbul: YKY Yayınları.
- Sönmez, Ü. Ş. (2016). *Türk romanında kötülük başlangıçtan 1950'ye*. İstanbul: Yitik Ülke Yayınları.
- Yaran, C. S. (2016). *Kötülük ve teodise*. Ankara: Vadi Yayınları.